

УДК 378.1



В.М. Телелим

В. о. начальника Національного університету оборони України, доктор військових наук, професор

Ю.І. Приходько

Головний науковий співробітник Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України, кандидат педагогічних наук, доцент

ВІЙСЬКОВА ОСВІТА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ, ПОШУКИ РАЦІОНАЛЬНИХ РІШЕНЬ

У статті з'ясовано, що становлення та розвиток системи військової освіти супроводжувалися низкою суперечностей об'єктивного та суб'єктивного характеру, обґрунтовано напрями та шляхи її подальшого реформування.

***Ключові слова:** військова освіта, суперечності, підготовка військових фахівців, спеціальності, державне замовлення, зміст освіти, дидактичні засади, інтеграція.*

Створення, становлення та пріоритетний розвиток системи військової освіти (СВО) як складової Збройних сил (ЗС) України стали важливим і відповідальним державним завданням, адже професійна, дисциплінована, озброєна новітньою військовою технікою, мобільна, свідома свого високого патріотичного обов'язку армія є однією зі складових національної безпеки та оборони будь-якої держави. За роки незалежності України спільними зусиллями влади, управлінців усіх рівнів, військових і цивільних науковців, освітян вдалося розв'язати надзвичайно складну й актуальну проблему — побудувати міцне підґрунтя для формування нової генерації офіцерських кадрів — національно свідомих громадян України, здатних на високому професійному рівні

вирішувати складні оперативні завдання в умовах мирного та воєнного часу, ефективно діяти в миротворчих місіях і небезпечних ситуаціях, співпрацювати зі штабами багатонаціональних сил, самовдосконалюватися під час служби, навчати й виховувати підлеглий особовий склад, формувати стійкий морально-психологічний клімат у підрозділах і частинах.

Водночас ретроспективно оглядаючи шлях розвитку військової освіти, можна стверджувати, що не завжди він був послідовним і безпомилковим через об'єктивні та суб'єктивні фактори. Накопичення в системі військової освіти проблем, що за кількістю сягають критичного рівня, нехтування підходами щодо їх кваліфікованого, своєчасного розв'язання призводить до відсутності рівноваги у системі й не дає змоги їй виконувати основну функцію — якісно навчати військових фахівців — від тактичного до оперативно-стратегічного рівнів, про що свідчать висновки державних екзаменаційних комісій, матеріали інспекційних перевірок, відгуки з військ на випускників вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, неукомплектованість частин і підрозділів молодшим офіцерським складом, а також дані соціологічних досліджень. Можна констатувати, що сьогодні стан військової освіти, темпи та ефективність перетворень, які в ній відбуваються, не повною мірою відповідають вимогам національної безпеки держави, ЗС України. Внаслідок цього не враховано усі можливості адекватного реагування на виклики, які виникають перед військовою освітою протягом тривалого часу.

Проблеми створення, розвитку та постійного, часто необґрунтованого, реформування СВО розглядалися у низці наукових праць [1—4] та досліджень [5, 6]. У зазначених працях і звітах вивчалися концептуальні, теоретико-методологічні, історичні, інноваційні, практичні, проблемні питання військової освіти, управління якістю підготовки військових фахівців, тенденції розвитку військової освіти в провідних країнах світу (досвід для України) тощо. Водночас, як відомо, вимоги до освіти військовиків змінюються. Сучасні основи підготовки фахівців цієї сфери, що в основному успадковані з минулих часів, потребують суттєвого коригування, нових підходів і рішень, що відповідали б сучасним вимогам щодо високого ступеня готовності фахівців до захисту національних інтересів і територіальної цілісності нашої держави.

Метою статті є визначення викликів системі військової освіти як сукупності характерних для неї суперечностей зовнішнього та внутрішнього впливу, напрямів і шляхів їх розв'язання.

Реформування СВО нашої держави здійснювалося відповідно до концепцій, прийнятих постановами уряду в 1992 та 1997 рр. [7, 8]. Ці процеси відбувалися в умовах постійного перегляду поглядів на національну безпеку та оборону держави [9, 10], принципів і напрямів підготовки держави до збройного захисту національних інтересів [11], відсутності чітких і стабільних параметрів щодо поточного та прогнозованого скорочення ЗС України, їх завдань, загальної та організаційно-штатної структури, кількості та обґрунтованості військово-облікових спеціальностей частин і підрозділів тощо. Нехтування підходами щодо системного програмно-цільового реформування ЗС України та достат-

нього ресурсного забезпечення не сприяло підвищенню ефективності їх функціонування. На думку експертів, “найважливішим чинником проведення військової реформи є <...> вкрай незадовільний стан боєздатності ЗС та їх готовності до виконання завдань з оборони держави” [12, с. 137].

Серед найбільш характерних причин, що негативно впливають на досягнення мети реформування сектору безпеки і оборони України, В.М. Можаровський, П.М. Крикун, М.М. Денежкін [13, с. 10] називають такі: “людський чинник”; нераціональний вибір шляхів досягнення визначених стратегічних цілей; ресурсні; поглиблення розриву між “теорією та практикою оперативного мистецтва”; обмежені можливості національної економіки. Як справедливо зазначає О.І. Кузьмук, “воєнна реформа, яка має багато складових — політичну, військову, економічну, соціальну тощо, — в Україні досі розглядалася переважно як завдання Міноборони, а це заздалегідь прирікало її на серйозні недоліки” [14, с. 19]. У таких системно-іраціональних умовах, поглядах і обмеженнях пошук виважених, збалансованих підходів до реалізації реформ набуває характеру невизначеності, тому призводить до множини варіантів щодо напрямів, шляхів діяльності та прийняття відповідних рішень, жодне з яких не може претендувати на оптимальність, адже не відповідає вимогам проектування та продуктивного функціонування складних систем.

Водночас пошуки напрямів і шляхів, розроблення програм, планів упровадження названих концепцій реформування СВО через невизначеність початкових умов трансформації ЗС України зазвичай супроводжувалися недостатньою обґрунтованістю, суб’єктивними підходами, відсутністю експертної оцінки. Як наслідок, відбувалися регулярні структурні зміни у СВО, переглядалися спеціальності (спеціалізації), інтеграційні процеси з цивільною освітою, терміни підготовки військових фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і ланок управління, що зрештою дестабілізувало СВО, призвело до нераціонального розподілу та витрачання і без того обмежених матеріально-технічних і фінансових ресурсів.

Описані підходи до реформування СВО протягом багатьох років накопичували в них недоліки, що були наслідком суперечностей різного походження. З метою чіткого визначення та розподілу сфер повноважень, оцінки ефективності дій і відповідальності у справі підготовки військових фахівців суперечності, на нашу думку, доцільно розглядати у зовнішньому та внутрішньому аспектах впливу.

Суперечності зовнішнього впливу виникають між:

— чинними концептуальними поглядами на розвиток військової освіти та сучасними тенденціями, що характерні для функціонування світових цивільних і військових освітніх систем;

— сучасним станом управління системою військової освіти, заходами та результатами контрольно-коригувальних дій і науковими поглядами на складові та сутність процесу управління;

— існуючою мережею ВВНЗ, навчальних центрів і системним підходом до формування державного замовлення на підготовку військових фахівців для ЗС України (оптимізація переліку спеціальностей (спеціалізацій), диверсифікація джерел поповнення);

— нормативними засадами інтеграції військової освіти з цивільною освітою та вимогами щодо якості теоретичної та практичної військово-професійної підготовки військових фахівців;

— передбаченим фінансовим, матеріально-технічним, інформаційним забезпеченням, оснащенням ВВНЗ, навчальних центрів озброєнням, військовою технікою, тренажерами, засобами імітаційного моделювання, інтегрованими навчальними комплексами тощо та сучасними вимогами і потребами щодо якості підготовки офіцерських кадрів, спроможних виконувати поставлені завдання в динамічних умовах застосування сучасних видів і систем озброєння.

Очевидно, що *суперечності зовнішнього впливу* в системі військової освіти, в підготовці військових фахівців належать до сфер вищих ланок управління і здебільшого, за винятком ресурсного забезпечення, — суб'єктивного походження. Водночас вони є домінантними, багато в чому визначальними, тому вкрай негативно діють на суперечності внутрішнього впливу, суттєво їх загострюють та поглиблюють.

Суперечності внутрішнього впливу пов'язані з управлінськими та процесуальними чинниками функціонування ВВНЗ. Вони загалом відображають стан неповної відповідності складових процесу підготовки військових фахівців потребам виконання вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик, якісного засвоєння випускниками ВВНЗ освітньо-професійних програм.

Основними причинами суперечностей внутрішнього впливу є такі:

— недостатній рівень вимог щодо: організації навчально-виховного процесу, його інформаційного, науково-методичного, матеріально-технічного забезпечення, виховної роботи, повсякденної діяльності підрозділів ВВНЗ, стану території, навчальних корпусів, аудиторій, містечок, спортивних споруд, музеїв, їдалень; відсутність належного реагування на виявлені недоліки і, як наслідок, породження атмосфери байдужості та безвідповідальності;

— зниження до критичного рівня мотивації й активності постійного та змінного складу на всіх рівнях навчальної, методичної, наукової, повсякденної діяльності, недостатнє вжиття заходів щодо надання цьому процесу позитивної спрямованості;

— відсутність системних засад у проектуванні та впровадженні компетентнісної моделі військового фахівця за обраною спеціальністю (спеціалізацією), особливо її військово-професійної складової;

— спрямованість змісту оперативно-тактичних, тактичних, військово-технічних, загальноінженерних навчальних дисциплін на застарілі зразки озброєння, військової техніки, на принципи їх побудови, умови експлуатації, бойового застосування, що не відповідають сучасному стану військово-технічної науки та практики, оперативного мистецтва;

— низька ефективність застосовуваних технологій навчання, їх невідповідність вимогам формування та розвитку у військових фахівців компетентностей, системних знань, умінь, навичок;

— невизначеність з підходами щодо теоретичної та практичної підготовки військових фахівців за часом, формами та методами організації, місцем проведення, інформаційним і матеріально-технічним забезпеченням;

— низька об'єктивність оцінки науково-педагогічним складом рівня знань, умінь, навичок курсантів (слухачів); нераціональність обраних при цьому методик та інструментарію;

— суттєве зниження рівня навчально-методичної, наукової роботи науково-педагогічних працівників; якості викладання навчальних дисциплін, розроблення та вдосконалення дидактичного забезпечення навчального процесу; вимог у процесі навчання; професійного зростання; наполегливості в підготовці науково-педагогічних кадрів через ад'юнктуру та докторантуру.

Зазначимо, що низка суперечностей внутрішнього впливу не потребують додаткових фінансових чи інших ресурсів і в цілому могли б бути усунені (або недопущені) засобами ефективного управління, сумлінністю виконання посадових обов'язків, активністю та спрямованістю різних категорій персоналу на досягнення в роботі позитивних результатів.

Враховуючи зазначене, розглянемо можливі напрями та шляхи реформування СВО, розв'язання властивих їй суперечностей, що мають сприяти підготовці військових фахівців, спроможних оволодіти сучасними формами, видами збройної боротьби, гідно відповісти на виклики безпеки та оборони держави.

1. *Підвищення рівня управління військовою освітою на основі:* відповідного нормативно-правового забезпечення (прозорість розроблення, експертиза, апробація, затвердження); функціонального підходу до управління на різних рівнях із відповідним поділом функцій; прогнозування, моделювання; експериментальної апробації та експертизи освітніх інновацій; науково обґрунтованих коротко- і довгострокових програмно-цілевих методів; запровадження новітніх інформаційно-управлінських та комп'ютерних технологій; удосконалення механізму ліцензування, атестації та акредитації ВВНЗ; підвищення компетентності управлінського персоналу всіх рівнів; посилення відповідальності за прийняті рішення; запобігання намаганням і випадкам прийняття вольових рішень, що дестабілізують діяльність системи військової освіти в цілому чи її окремих структурних складових.

2. *Забезпечення реального та дієвого функціонування у СВО за спрямованістю всіх видів підготовки персоналу* (допризовна підготовка юнаків у ліцеях, школах, професійно-технічних училищах, Товаристві сприяння обороні України; підготовка солдат, сержантів, молодших спеціалістів у військах, навчальних центрах; підготовка офіцерських кадрів різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і ланок управління, офіцерів запасу, наукових і науково-педагогічних кадрів у ВВНЗ, науково-дослідних установах; професійна (командирська) підготовка персоналу у штабах, закладах, установах, військах тощо; курсова підготовка).

3. *Обґрунтування та запровадження системного підходу* до таких важливих завдань у структурі безпеки і оборони держави, як визначення переліку спеціальностей (спеціалізацій) від тактичного до оперативно-стратегічного рівнів, формування державного замовлення на підготовку військових фахівців; формування мережі ВВНЗ, навчальних центрів. Нині кожне з перелічених завдань виконують різні органи управління; ці завдання базуються на емпіричних підходах та спрямо-

вані на вирішення передусім тих проблем, які виникають раптово, не спираються на позитивний закордонний досвід і апріорі не можуть призвести до належної якості як щодо кожного з них, так і їх сукупності. Звідси — невизначеність з мережею ВВНЗ, доволі частою та науково необґрунтованою її структуризацією, нераціональністю використання бюджетних коштів і матеріально-технічних ресурсів. Перелік спеціальностей (спеціалізацій) — провідна складова зазначеної тріади завдань — тісно взаємопов'язана зі структурою, завданнями ЗС України, військовою технікою та озброєнням, бойовим застосуванням військ (сил) і є основою визначення державного замовлення на підготовку військових фахівців мережі ВВНЗ, кваліфікацій відповідно до національних вимог і тому в сукупності тріади є суттєвим аргументом ведення “розумної” війни, а також оптимізації як бюджету держави, так і витрат на СВО.

4. *Вжиття комплексних заходів щодо покращення відбору кандидатів на навчання у ВВНЗ та конкурсних показників.* Обидва зазначені фактори є критичними і не можуть не викликати суттєвого занепокоєння. Порівняно з 2000 р. конкурс кандидатів на навчання у 2011 р. зменшився більше, ніж удвічі (в середньому з 2,5 кандидатів на одне місце до 1,2). До деяких ВВНЗ конкурс на навчання склав 0,9—1,0 кандидатів. Загалом же план виконання прийому курсантів (слухачів) до ВВНЗ у 2011 р. становив 95 %. Не відіграють у цьому процесі провідної ролі ліцеї: середній показник вступу їх випускників до ВВНЗ МО України у 2011 р. становив приблизно 30 %. Вочевидь, що без якісного стану та кількісного складу контингенту вступників до ВВНЗ проблему підготовки висококваліфікованих військових фахівців для ЗС України не вирішити — щороку вона погіршується і потребує кардинального покращення. Що ж до причин такого стану, то їх досить багато, але визначальною є незадовільний стан соціальних гарантій проходження служби офіцерським складом.

5. *Перехід до нової дидактичної системи в підготовці військових фахівців,* тобто має бути передбачено: коригування цільових установок, оптимізацію інтеграційних процесів військової освіти з цивільною; удосконалення структури та змісту підготовки фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів; теоретико-прикладну підготовку військових фахівців у ВВНЗ; застосування інформаційно-комунікаційних, інноваційних технологій, інтегрованих навчальних середовищ, тренажерів тощо; практичну підготовку військових фахівців у навчальних центрах, військових частинах за посадовим призначенням на діючому озброєнні та військовій техніці в умовах, наближених до бойових; застосування особистісно орієнтованих технологій у підготовці військових фахівців; підвищення ефективності інноваційної діяльності в усіх складових військово-педагогічного процесу; достатність матеріально-технічного, фінансового та навчально-методичного забезпечення.

6. *Перегляд підходів та принципів інтеграції військової освіти з цивільною,* які виявилися неефективними. ВВНЗ за своїм основним призначенням готують фахівців не для відкритого ринку праці, а на конкретні військові посади, пов'язані з експлуатацією військової техніки й озброєння, їх бойовим застосуванням, тобто за сферою військової діяльності. Необхідність виконання нормативної складової державних освітніх стандартів як умова отримання загальнодержавного диплома

про освіту з відповідних цивільних галузей знань призвела до скорочення кількості годин на військово-професійну (теоретичну та практичну) підготовку офіцерських кадрів і, відповідно, зниження її рівня, що вкрай негативно впливає на бойову готовність підрозділів і частин ЗС України.

7. *Формування нового покоління моделей і змісту підготовки військових фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів і ланок управління*, що мають розроблятися на засадах системності, компетентності, реалізовуватись відповідними технологіями і враховувати такі чинники та складові: національні інтереси, національну безпеку держави; соціокультурний характер; психологічні уявлення щодо характеру та структури військово-професійної діяльності; вимоги до військового фахівця, навчальна діяльність якого базується на здобутті компетенцій, продукуванні знань; структуру поетапного розвитку протягом навчання. На нашу думку, проблему формування й визначення змісту освіти ВВНЗ потрібно розглядати, виходячи з таких положень: підготовка фахівців для системи безпеки й оборони держави є важливою та відповідальною справою і повинна мати пріоритетний статус; військові спеціальності, освітньо-професійні програми, навіть близькі за напрямом до цивільних, мають, як і всі інші, свою специфічну спрямованість і повинні відповідати сучасним тенденціям розвитку воєнного мистецтва ведення збройної боротьби; ВВНЗ повинні готувати фахівців передусім виходячи з інтересів ЗС України, інших силових відомств, а формування змісту навчання на основі напрямів державного переліку спеціальностей має відповідати принципам достатності та відповідності сферам діяльності військових фахівців за посадовим призначенням на основі компетентнісного підходу.

8. Основні напрями, шляхи розвитку та удосконалення матеріально-технічної бази ВВНЗ такі: забезпечення ВВНЗ навчальними центрами нових зразків озброєння та військової техніки, навчально-тренувальними комплексами, сучасною комп'ютерною технікою, системами управління та засобами зв'язку; запровадження навчального, демонстраційного устаткування, приєднаного до комп'ютерних систем, для самостійного вивчення військовими фахівцями навчального матеріалу; створення за відповідними напрямом підготовки фахівців і наукових досліджень ВВНЗ сучасної науково-експериментальної та інформаційної бази.

9. *Підвищення дієвості контрольних-діагностичних і моніторингових заходів*: контроль засвоєння змісту навчання (адекватність цілям і завданням навчання, об'єктивність, індивідуальність, всебічність, системність, аналіз результатів якості підготовки військових фахівців, узагальнення відгуків із військ на випускників), аналітично-коригувальні дії (розроблення заходів щодо коригування військово-педагогічного процесу, внесення змін до проєктивної, процесуальної, контрольної-діагностичної та моніторингової складових структури якості підготовки військових фахівців).

10. *Удосконалення системи фінансування ВВНЗ* має забезпечуватись шляхом визначення таких кошторисних джерел: державного бюджету; надання додаткових освітніх та інших послуг; здійснення економічної діяльності, регламентованої державою; виконаних науково-

педагогічними працівниками досліджень з договірних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт; підготовка студентів за контрактом та офіцерів запасу; підготовка іноземних військових фахівців.

Отже, ухвалення низки нових важливих нормативних документів щодо політики безпеки і оборони держави, реформування ЗС України, подальший розвиток воєнної стратегії, мистецтва оперативного реагування потребують значних перетворень у системі військової освіти. Заходи з її реформування не відзначаються обґрунтованістю та послідовністю і не привели до суттєвого покращення діяльності ВВНЗ, якості підготовки військових фахівців. Сучасні підходи до реформування військової освітньої системи мають стати комплексними, повинні відповідати та сприяти реалізації державної політики в галузі безпеки і оборони, забезпечувати концентрацію й ефективне використання на всіх рівнях управління організаційних, інформаційних, технологічних, фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, спрямовуватись на підвищення якості підготовки офіцерських кадрів, здатних з високим ступенем ефективності виконувати покладені на них завдання в умовах мирного та воєнного часу, участі у складі підрозділів міжнародних миротворчих місій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Телелим В.М.* Інноваційний розвиток військової освіти в Україні: становлення, проблеми, перспективи / В.М. Телелим // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. — 2012. — № 2. — С. 177—188.
2. *Телелим В.М.* Проблемні питання подальшого розвитку системи військової освіти / В.М. Телелим, Ю.І. Приходько // Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. праць. — 2012. — № 5 (30). — С. 134—140.
3. *Нещадим М.І.* Військова освіта в Україні: історія, теорія, методологія, практика: [монографія] / М.І. Нещадим. — К. : ВПЦ “Київський університет”, 2003. — 852 с.
4. *Приходько Ю.І.* Концептуальні засади розвитку військової освіти в Україні / Ю.І. Приходько // Військова освіта : зб. наук. праць. — К. : МО України, 2008. — № 1(21). — С. 126—138.
5. Адаптація нормативних основ функціонування системи військової освіти тактичного рівня в контексті євроінтеграційного процесу входження України в єдиний освітньо-науковий простір : [заключний звіт НДР “Інновація-1Т”]. — К. : НУОУ, 2009. — 340 с.
6. Управління якістю підготовки військових фахівців з вищою освітою: [проміжний звіт НДР “Якість-2011”]. — К. : НУОУ, 2010. — 325 с.
7. Про реформу системи військової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1992 р. № 490 // Зібрання постанов Уряду України. — 1992. — № 10. — С. 50—61.
8. Про створення єдиної системи військової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 51. — С. 32—33.
9. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2010. — № 40. — Ст. 527.
10. Про рішення Ради національної безпеки та оборони від 08.06.2012 “Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України” : указ Президента України від 08.06.2012 № 389/2012 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 45. — Ст. 1749.

11. Про рішення Ради національної безпеки та оборони від 08.06.2012 “Про нову редакцію “Военної доктрини України” : указ Президента України від 08.06.2012 № 390/2012 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 45. — Ст. 1750.

12. *Єрмолаєв А.В.* Військова реформа в Україні: основні чинники, засади та напрями / А.В. Єрмолаєв, В.П. Тютюнник, В.К. Горовенко // Стратегічні пріоритети : науково-аналітичний щоквартальний збірник. — 2011. — № 2. — С. 131—142.

13. *Можаровський В.М.* Оборонний огляд в Україні: результати і висновки / В.М. Можаровський, П.М. Крикун, М.М. Денежкін // Наука і оборона. — 2012. — № 4. — С. 3—11.

14. *Кузьмук О.І.* Від воєнної організації до Сектора безпеки і оборони України / О.І. Кузьмук // Наука і оборона. — 2012. — № 4. — С. 12—21.

Надійшла до редакції 04.02.2014

Телелим В.М., Приходько Ю.И. *Военное образование: вызовы сегодняшнего дня, поиски рационализма.*

В статье показано, что становление и развитие системы военного образования сопровождалось рядом противоречий объективного и субъективного характера, обосновываются направления и пути ее дальнейшего реформирования.

Ключевые слова: военное образование, противоречия, подготовка военных специалистов, специальности, государственный заказ, содержание образования, дидактические основы, интеграция.

Telelim V.M., Prikhodko Y.I. *Military education: today's challenges, the search for rationalism.*

In the article the formation and development of the military education system accompanied by a number of objective and subjective contradictions are showed, the trends and ways of further reformation are substantiated.

Keywords: military education, contradictions, military experts training, specialties, government order, education contents, didactics foundations, integration.